

Kissné Novák Éva

## TÁRSADALOM ÉS TUDOMÁNY AZ ÉLETMÓD TÜKRÉBEN

### 1.

„Az a mód, ahogy az emberek létfenntartási eszközeit termelik, mindenekelőtt maguknak a készen talált és újra termelendő létfenntartási eszközöknek a mibenlététől függ. A termelésnek ezt a módját nem szabad pusztán abból a szempontból nézünk, hogy az egyének fizikai létének újratermelése. Hanem ez már ezen egyének tevékenységének egy meghatározott mikéntje, életük megnyilvánításának egy meghatározott mikéntje, egy meghatározott *életmódjuk*.” — olvashatjuk *A német ideológiában*.<sup>1</sup> Az emberi tevékenységnek az életmódnak ez a felfogása magában foglalja mind az emberi egyéni létnek, mind a társadalomnak újratermelését. Az újratermelési folyamat társadalmasodása történeti tendencia, melyben a szocialista társadalom új távlatokat, új lehetőségeket nyit. A szocialista társadalom a társadalmi lét újratermelésének olyan sajátosan új formája, melyben a társadalmi lét valamennyi eleme minőségi változáson megy keresztül. De maguk ezek a minőségi változások is átmeneti jellegűek, a kommunista formáció előkészületei és magukon viselik a „start” állapotából, az átmenetiségből fakadó jegyeket. A szocializmus nem egyszerűen gazdasági formációk váltását jelenti, de egyúttal korszakhatár is: az osztálytársadalmak és az osztály nélküli társadalmak között. Először jelenik meg az emberiség történetében egy olyan társadalom, amely valamennyi tagja mindenoldalú fejlődését fogalmazza programjába, amely reális alapokon célba veheti a „szabadság birodalmát.” E célok megvalósítása a korábbi korokénál is jobban igényli az egyének aktív és tudatos közreműködését. A személyiség fejlődése, a szó filozófiai értelemben vett felszabadítása nem képzelhető el, csak úgy, ha ez mint cél, maga is beépül a szubjektumok (egyének, közösségek, stb.) értékrendjébe, ha tevékenységüket ennek megfelelő módon szervezik, rendezik. Ebben az összefüggésben válik — véleményünk szerint — kulcsfogalommá az életmód. Előadásunk az életmód megközelítésének néhány új szempontját igyekszik felvázolni.

*Az életmód* — elfogadva a hazai szociológiai kutatás által kidolgozott definíciót — az emberek olyan tevékenységi-magatartási rendszere, amelyet több-kevesebb tudatossággal, életük fenntartására, különböző szintű, társadalmi helyzetük szerint eltérő és történelmileg is változó szükségleteik kielégítésére szerveznek. Az életmód a személyiség által viszonylagos autonómiával hierarchikus rendszerbe szervezett tevékenység-struktúra, amely az emberi magatartás olyan vonásait fejezi ki, amelyek mindennapi életünkben rendszeresen megnyilatkoznak.<sup>2</sup>

Az életmód olyan fogalom, ill. a valóság olyan összetevője, amely a társadalom szinte valamennyi szféráját visszatükrözi, ill. magába foglalja. Változásait a természeti és a társadalmi változások, valamint a személyiség által internalizált környezeti hatások determinálják. Ugyanakkor természetesen az életmód változásai, formálói mind a személyiségnek, mind a társadalmi gazdasági környezetnek. Ezt a mély dialektikus folyamatot nem lehet egyszerűnek sem az ókság, sem a lineáris időbeliség

korlátai közé szorítani. A folyamat rendkívül komplex, és megítélésünk szerint leginkább a rendszerelmélet segítségével vizsgálható. Ehhez tekintsük át röviden az általános rendszerelmélet néhány fontos fogalmát. Ebben Jándy Géza: Rendszerelmélet és operációkutatás c. művére támaszkodunk, melyben maga is az általános rendszerelmélet atyjának tekinthető Ludwig von Bertalanffy fogalmait, megállapításait elemzi.

## 2.

Előjáróban szeretnénk leszögezni, hogy nem értünk egyet Bertalanffy véleményével, mely szerint „Az általános rendszerelmélet a totalitás egzakt doktrínája kíván lenni, „tisztá természettudomány”<sup>3</sup> — Kant kifejezésével élve „reine Naturwissenschaft...” Véleményünk Boulding álláspontjával egyezik meg, aki több rendszerelmélettel foglalkozó gondolkodóval együtt arra a következtetésre jutott, hogy az általános rendszerelmélet inkább szemléletmód, semmint zárt doktrína. Tegyük hozzá, hogy több nézőpontú szemléletmód, amely már eddig is jelentős hatást gyakorolt számos tudományterület fejlődésére, jól alkalmazható az interdiszciplináris kutatásokban, és teljes összhangban áll a dialektikus determinizmus filozófiai elvével és következményeivel. Bertalanffy nyomán az *általános rendszerelmélet* irodalmában rendszeren az egymással kölcsönhatásban levő elemek komplexumát értik, amelyre alkalmazhatók bizonyos rendszertörvények. Ezek lehetnek fogalmi rendszerek (pl. számrendszer, vagy konkrét rendszerek, pl. egy élő szervezet. Ezt a meglehetősen általános megfogalmazást pontosabban körülírva mi a továbbiakban „rendszeren a kölcsönhatásban, a dinamikus kapcsolatban levő elemeknek, dolgoknak valamilyen szerves és az aktivitás kifejtésére képes együttesét értjük, amit bizonyos határvonal és együttműködési egység jellemez”.<sup>4</sup> A rendszer határát az elemei, részei, változói köré húzható zárt vonal képezi. E zárt vonal fizikai léte nem szükségszerű, ez a vonal választja el a rendszert a környezetétől, és ezen keresztül anyag-, energia- ill. információáramlás, ill. csere történik. Az elemek együtteseként értelmezett rendszer része ill. része lehet más rendszereknek, sőt elemeik más rendszerek elemeit is képezhetik egyidejűleg. Az általános rendszerelmélet fogalmaiból a teljesség igénye nélkül témánk figyelembevételével a következőket emelnénk ki:

1. a rendszer összetevői között fennálló kölcsönös kapcsolatok és kölcsönhatások,
2. a totalitás a teljes szétdarabolás ill. a kölcsönhatásokat figyelmen kívül hagyó globalitás helyett, mert itt bármely elem megváltozása hat a rendszer többi elemére is,
3. célirányultság,
4. input és output, ami a rendszer célirányos tevékenységét gerjeszti, és amit a rendszer nyújt,
5. nyílt rendszer, amely a környezetétől felvesz inputot, amely nemcsak energia és információ, hanem anyagcserét is folytat környezetével,
6. zárt rendszer, a nyílt rendszer speciális esete, amely környezetével anyagcserét nem folytat,
7. transzformáció, az inputból az outputba,
9. a kölcsönhatásban álló komponensek szabályozása visszacsatolás segítségével, az eredeti terv betartására ill. az eredeti célok megvalósítására,
10. hierarchia, a rendszer beilleszkedik egy más magasabb rendű rendszerbe, ill. egyes elemei egy-egy alacsonyabb rendű rendszert alkotnak,
11. differenciálódás, azaz az elemek szakosodása,

12. azonos végződés ekvifinalitás (ill. azonos eredet) ami azt jelenti, hogy nyílt rendszerek ugyanazt a végső állapotot több kiindulópontból is elérhetik, ill. ugyanannak a kiinduló állapotnak több (különböző) befejező állapota lehetséges.

### 3.

Az elmondottak alapján az életmód olyan nyílt rendszernek tekinthető, amelynek elemei a következők: az élet anyagi feltételei azaz az életkörülmények, a szükségletek rendszere, a szubjektum a maga sajátos ismeret- és értékrendszerével valamint a tevékenységi rendszer.

Bár e fogalmak mindegyike jól ismert, mind a filozófiában, mind a szociológiában, mind a közgazdaságtanban, de komplex jellegük miatt sokféle értelmezésük használatos. A fogalmak többségének használata diszciplinákként, elméletenként és ideológiánként, sőt iskolánként is jelentős eltéréseket mutat, melyek elemzése, még inkább értelmezése túlnőne egy ilyen dolgozat keretein. Nem tekintjük tehát feladatunknak ezek részletes elemzését, vagy kritikáját, csupán az általunk használt jelentéstartalmat kívánjuk tisztázni.

3.1. *Az élet anyagi feltételei* magukban foglalják az életmód szubjektumának valamennyi anyagi, tárgyi körülményét. E körülmények két részre bonthatók: a makro- és a mikrokörnyezetre. Az előbbi, amelybe „beleszületünk”, melyet készen kapunk az előző nemzedékek munkájának eredményeként. Beleértjük tehát az adott társadalmi, gazdasági alakulattól kezdve a készenkapott társadalmi objektivációk rendszeréig azt az egész társadalmi környezetet, melyek tevékenységünk „színfalait, színpadát” jelentik, s amelyek *végső soron* determinálják egész életünket. A mikrokörnyezet életünk szűkebben vett színterét foglalja magába: a települést, a munkahelyi közösséget, a családot, a baráti kört, stb. De tárgyi anyagi körülményeinkhez tartoznak a jövedelmi, a lakásviszonyok, a demográfiai viszonyok stb.

3.2. Az életkörülmények részben meghatározzák a *szükségletek* rendszerét, részben kifejeződnek bennük. A szükségleteknek tárgyi termelési oldala a legfontosabb. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a szükségletek rendszerében felfogásunk szerint kitüntetett helye van a munka szükségletének, hanem azt is, hogy a szükségletekben benne foglaltatik a társadalom termelési szintje, és a tárgyak funkcionális használata. A szükségletek tárgyi kifejeződése, létrehozása, újratermelése, kielégítése és elsajátítása létünk társadalmiságának legközvetlenebb kifejeződése. Azok a tárgyi objektivációk, amelyekről az előbb, mint az élet anyagi feltételeiről beszéltünk, meghatározzák szükségleteinket és ezzel együtt tevékenységünk irányultságát, tehát magukban foglalják az aktivitás mozzanatát. Hivatkozva arra, hogy az életmódot éppen úgy fogtuk fel, mint tevékenységek rendszerét, melyet a különböző szintű szükségletek kielégítésére szervez a szubjektum, a szükségleteknek ez az aktivizáló hatása rendkívül jelentős. Természetesen hangsúlyozni kell, hogy a szükségletek bármelyik hierarchiájáról (primer, szekunder stb. vagy biológiai és társadalmi szükségletek rendszeréről) beszélünk az általuk indukált aktivizáló hatás társadalmi helyzettől, osztály-hovatartozástól, a bennük foglalt tartalmaktól függően igen különböző lehet.

3.3. *Az életmód szubjektuma* lehet egy társadalmi osztály, réteg, kisebb csoport vagy az egyén. Az életmód kutatások szinte mindegyik területen alkottak már figyelemre méltó eredményeket. Az életmódot, mint rendszert inkább azok az empirikus kutatások kísérelték meg feltérképezni, amelyek egy-egy kisebb közösségre, pl. egy településformára koncentráltak. Egy életmód-modell megalkotásához tanulságos egy réteg vizsgálata pl. a műszaki értelmiség, a problémák feltérképezését viszont egy-egy, a társadalmi átlagtól elütő, ill. bizonyos szempontból hátrányos helyzetű

csoport vagy populáció (pl. ingázók, cigányok) vizsgálata segíti elő. Bármi vagy bárki is legyen az életmód szubjektuma, személyisége, az életmód rendszerelméleti megközelítésben vizsgálni kell azt az ismeret- és értékrendszert, amely hozzátartozik.

3.4. *Az ismeret- és értékrendszer* az életkörülmények által meghatározott, de relatív önállósága következtében — mint a tudat általában — nem követi nyomon az életkörülmények változásait (pszichikum). Az ismeretrendszer közelítéséhez segítséget nyújt az iskolai végzettség, bár az adott iskolai végzettségnek megfelelő ismeretanyagnál az egyén ismeretrendszere részben több, részben kevesebb, mégis ez tekinthető objektíve mérhető kiindulási pontnak. Az értékrendszer<sup>5</sup> és forrásvidéke sokkal nehezebben térképezhető fel. Többek között azért, mert az emberek többsége nem él tudatosan átgondolt értékrendszer alapján, csak problémahelyzetekben, döntési kényszer esetén gondolja át, hogy melyik értéket preferálja. De az emberek cselekedeteiben immanensen is él egy értékrend többé-kevésbé tudatos formában. Vannak anyagi értékeink, melyeket részben teremtünk, részben használunk, melyeket megszerezni igyekszünk; vannak képességek, tulajdonságok, melyeknek az elérésére törekszünk; vannak par excellence emberi értékek, melyeknek a segítségével partikularitásunkon túllépni kívánunk stb... Az értékrend gazdagsága, hierarchiája, tudatossági foka és részben ebből adódóan az életmódrendszer többi elemére gyakorolt hatása szubjektumonként változó. De az értékek azok, amelyek az életmódnak belső tartást, bizonyos mértékű stabilitást biztosíthatnak.

3.5. Az életmód eddig felsorolt elemei mind *a tevékenységi rendszer* irányába mutatnak. A tevékenységi rendszer alkotja az életmód legfontosabb elemét és nemcsak per definicionem. Marx kifejezésével élve a „munka az ember nembeli lényege”, a gyakorlatnak az a formája, amellyel az ember közvetlenül alakítja mind természeti, mind társadalmi környezetét. A munka helyett nem véletlen a tevékenység kifejezés használata: hangsúlyozni kívánjuk, hogy nagyobb terjedelmű fogalomról van szó. Beletartozik minden olyan aktivitásban megnyilvánuló viselkedés, elméleti vagy gyakorlati viszonyulás, amelyet bizonyos gyakorisággal tanúsítunk. Az életmód szempontjából ugyanis nincs vagy csak igen kicsiny jelentősége van az egyszeri cselekedetnek (pl. ha valaki egyszer megy el életében hangversenyre az életmódja szempontjából teljesen jelentéktelen. Természetesen van ellenpélda is pl. a gyilkosság a tettes életében többnyire csak egyszeri esemény, mégis döntően megváltoztatja életmódját). A tevékenységi rendszer fogalma szükségtelessé teszi az életnek munkaidőre és a szabad időre való nem túl szerencsés felosztását. Ez a megnevezés már nevében is, mintegy azt sugallja, hogy a munka csak kényszerből végzett tevékenység, a személyiség kibontakozása csak a szabad időben képzelhető el.

#### 4.

Az életmód rendszer elemeinek e vázlatos körülírása után próbáljuk meg értelmezni a korábban ismertetett rendszerelméleti fogalmakat, ezen a konkrét rendszeren.

##### 4.1. *A rendszer összetevői között fennálló kölcsönhatás*

Az életmód, mint rendszer kölcsönhatások bonyolult, komplex totalitása, melyet teljességében elemezni itt nem áll módunkban. Determinisztikus kapcsolat van az életkörülmények és a szükségletek között, amennyiben a „készen talált” feltételek behatárolják szükségleteink rendszerét, kielégítésük módját és lehetőségeit, az ún. fogyasztást. Ugyanakkor a szükségletek és az ezek kielégítése érdekében végzett munka visszahat az életkörülményekre, általánosabban szólva a természeti és társa-

dalmi környezetre. Szükségleteink kielégítése során termeljük és újratermeljük a legkülönbözőbb szintű szükségleteinket, hozunk létre új társadalmi objektívációkat, melyek maguk is beépülnek az életkörülmények rendszerébe. Gondoljunk csak pl. a környezetszennyeződés egyre növekvő problémájára vagy arra, hogy növekvő anyagi lehetőségeink egyik kifejeződéséként megjelenő autó vagy vikendtelek szükséglete milyen mértékben hatott az érintettek környezetének, mind viselkedési rendszerének, hagyományainak megváltozására.

Tevékenységi rendszerünket elsősorban életkörülményeink, szükségleteink határozzák meg, de tevékenységi hierarchiánk kialakításában jelentős szerepet játszik az ismeret- és értékrendszer. A tevékenységet rendszerint választás előzi meg, amelynek során a rendelkezésünkre álló eszközrendszerből, tevékenységi formákból a célok ismeretében érték- és ismeretrendszerünknek megfelelően némelyeket előnyben részesítünk. Ugyanazt a szükségletet gyakran többféle tevékenységgel is ki lehet elégíteni (pl. a társas szükséglet kielégíthető egy közös kocsmai iszogatás, egy baráti összejövetel, egy szervezetben végzett tevékenység stb. révén). Hogy a lehetőségek közül melyeket preferáljuk, ez nagyrészt az értékválasztástól, az értékrendszertől függ. De az értékek is kölcsönhatásban alakulnak ki, formálódnak. Ha tevékenységünk a céllal nem adekvát eredményt produkál, ez többszöri kudarc esetén az értékválasztás módosítására indíthat. De természetesen a makro- és mikrokörnyezet is tartalmaz egy értékmódot, és az ezzel egyező irányba mutató értékválasztásokat preferálja. Úgy fogalmazhatnánk, hogy bizonyos értékeket preferál (pl. a szocializmusban a közösségre orientált magatartás), némelyeket tolerál (pl. a szocializmusban a közöségtől visszahúzó magatartás), másokat viszont deviánsnak minősít (pl. a közösségtől visszahúzó magatartás). Ily módon a társadalmi környezet visszahat az ismeret- és értékrendszerre.

#### 4.2. Az életmód mint totalitás

Az életmód egy olyan totalitás, melyben az elemek nemcsak kölcsönhatásban állnak egymással, hanem egymásra épülnek, részben kifejeződési egymásnak. A közöttük fennálló szoros kapcsolatot sem az elméleti, sem az empirikus kutatás nem hagyhatja figyelmen kívül. Az elemek bármelyikének megváltozása hat a rendszer többi elemére is. Természetes, hogy a társadalmi környezet megváltozása jelentős mértékben megváltoztatja az életmód többi elemét is. De az életkörülményekben bekövetkezett változás is pl. a családi állapot megváltozása (házasságkötés, válás megőzvegyülés) vagy a lakóhely, munkahely megváltozása maga után vonja az életmód egészének átrendeződését. De igaz ez a szükségletekre vonatkoztatva is. A szükségletek tárgyi kifejeződése, létrehozása és elsajátítása — mint ezt korábban elemeztük — hordoz magában társadalmi jelentéstartalmat. Ezért eltérő kultúrákban, más termelési viszonyok között más az értelmük. Ily módon a szükségletekből, ill. azok kielégítésének módjából következtetni lehet — bizonyos mértékig — az életmód egészére. Abból pl. hogy az öltözködési szükségletet hogyan elégítem ki (az átlag alatti öltözködéssel, átlagon felüli divatos ruhákkal, hagyományos népviselettel stb.) következtetni lehet — szűk határok között — az életmódomra. Ezek a határok tágíthatók, ha a szükségleteket tovább vizsgálom, pl. a lakással, étkezéssel, kultúrával, sporttal stb. kapcsolatos szükségleteket. A szükségletekben többek között az ember által teremtett objektívációkhoz viszonyunk is megjelenik. Az ember „viszonyt teremt az objektívációkkal — az objektívációk értékeket hordoznak — az így elsajátított értékek rendszeré szerveződve most már szükségleteket ébresztenek, és az újabb objektívációkhoz való kapcsolatok, a tevékenységek egész rendszerét áthatják.”<sup>6</sup>

A szükségletek változásának, e változások hatásának az életmód más elemeire és az életmód egészére, valamint ezek értelmezése az életmód kutatások tanulmányozása fontos feladat.

#### 4.3. *A célirányultság*

Az életmód mint rendszer önmagában hordja a célját, hiszen az életmódot olyan tevékenységi rendszerként definiáltuk, melyet a szubjektum különböző szintű, minőségű és történetileg is változó szükségletei kielégítésére szervez. Ugyanakkor az életmód mégsem önmaga fenntartását tűzi ki célul, mint pl. egy biológiai rendszer, hanem — megőrizve bizonyos belső stabilitást — a szükségletek minél jobb, magasabb szintű kielégítése révén önmaga fejlesztését célozza, és ezáltal a társadalmi totalitás fejlődésének eszköze és részese lesz.

#### 4.4. *Input, output*

A rendszer tágabb környezetétől — ennek értelmezése attól függ, hogy ki az életmód szubjektuma — energiát, információt vesz fel és ad le. Ennek az input, output folyamatnak a centruma az ember, aki Marx megfogalmazásával élve „saját tetteivel közvetíti, szabályozza és ellenőrzi a természettel folytatott anyagcseréjét.”<sup>77</sup> Az életmód egyszersmind *nyílt rendszer*, amely beépíti magába mindazokat az anyagi és szellemi energiákat, információkat, melyeket a megelőző nemzedékek, és saját kora felhalmozott. A kibocsátott anyag-energia és információminőség ill. mennyiség függ az egész rendszertől, annak minőségétől. Ebben az összefüggésben tartjuk fontosnak annak hangsúlyozását, hogy korunkban, társadalmunk jelenlegi fejlettségi szakaszán, a szocialista életmód megvalósítása, ezen belül a szocialista értékrend elfogadása, belsővé tétele, a művelődési-képzettségi szint emelkedése, a politikai képzettség fokozása, az öntudat jelentős erősödése stb. nélkül nem képzelhető el a fejlett szocialista társadalom felépítése.

#### 4.5. *Transzformáció*

Minden rendszerre érvényes, hogy a felvett anyag, energia és információ a rendszeren belül *transzformáción* megy keresztül. Az életmód tekintetében ez a transzformáció a legkézzelfoghatóbban az életkörülmények és a szükségletek rendszerén belül érhető tetten. Ezért inkább az ismeret- és értékrendszerben végbemenő transzformációval kapcsolatban utalnánk néhány problémára. A transzformáció különösen az értékrendszer vonatkozásában rendkívül sok problémát hordoz. Ennek igen sok oka van, melyek közül néhányat emelnénk ki: az ismeretek koronként és társadalmanként, viszonylag homogének, míg az értékrend heterogén, kultúránként, osztályonként, sőt egyénenként is igen változó. Az ismeretek — általában — egymásra épülnek, ez ugyan részben igaz az értékekre is, de az utóbbiak igen gyakran gátolják is egymást. Gondoljunk arra a jól ismert marxi tételre, hogy az uralkodó osztályok ideológiája mindenkor az uralkodó ideológia. Úgy véljük, ez érvényes az értékekre is. Ismereteink szabatos megfogalmazását megtanultuk, s így átadásuk viszonylag problémamentes. Értékrendünk megfogalmazásával képzett szakemberek is küszködnek. Az értékek hagyományozódása, átadása inkább a gyakorlati tevékenységben, magatartásban, viszonyulásban történik meg, és ez többféle módon értelmezhető (hadd utaljunk itt a generációk közötti értékátadás problémáira; mennyire mást jelent, ill. milyen más helyet foglalhat el pl. a közösség, a munka, a siker egy már nyugdíjas szakmunkás és mondjuk saját fia értékrendszerében). Végezetül, az értékek

transzformációját jelentős mértékben befolyásolják a nagy társadalmi változások, az értékrenden belül társadalmi méretekben lejátszódó hangsúlyeltolódások. A felsorolt problémák — bár a felsorolás korántsem teljes — természetesen nem az értékrendből önmagából fakadnak, hanem az életmód egyéb elemeinek változásait tükrözik vissza.

#### 4.6. *Visszacsatolás*

A rendszeren belül az életmódelemek szabályozása *visszacsatolás* révén történik. Mint ahogy erről a tevékenységrendszer, eszközrendszer összefüggésében szó volt, visszacsatolás révén kapunk jelzéseket az egész rendszer hatékonyságáról. Az eredeti céllal nem adekvát eredmény esetén a tevékenység struktúraátrendeződése következik be. Általában nem azonnal, hisz az életmód változás viszonylag lassú folyamat. A lassú átrendeződésben a rendszer tehetetlenségén túl az is közrejátszik, hogy a rendszer elemei egyúttal más rendszerek komponensei is. Mind a szükséglet, mind a tevékenységi, mind az értékrendszer hierarchikusan beépül a társadalmi totalitás megfelelő rendszereibe. Ez természetes következménye a rendszer nyílt jellegének.

#### 4.7. *Az életmód további jellemzői*

A felsorolt általános jellemzőkön túl az életmódrendszer két specifikus jellemzőjét emelnék ki:

— Az életmód önszabályozó, és vezérelt rendszer egyszerre. Közvetlenül a szubjektum irányítja, szabályozza viszonylagos autonómiával, tevékenységrendszerét. Ugyanakkor a társadalmi vezérlés is megvalósul, nemcsak a szubjektum által elfogadott és internalizált társadalmi normák, elvárások révén, hanem az életmódkomponensek más rendszerekbe történő beépülése által. Így közvetve a társadalmi vezérlés is érvényre jut.

— Az életmód esetében döntő jelentőségűek a tér- és időkoordináták.

### 5.

Az életmód egésze a társadalom fejlettségének egyik mutatója. Változása, fejlődése nem közömbös a társadalom fejlődési folyamata szempontjából. Éppen ezért a szocialista társadalom nem mondhat le az életmód tudatos és komplex irányításáról. Ehhez — megítélésünk szerint — elengedhetetlen a rendszerszemlélet, amely átfogja az életmód-determinánsok, az életmódszférák és az életmódkomponensek egészét. Csak ilyen komplex szemlélet esetén képzelhető el az életmód tervezése, tudatos befolyásolása.

Az életmód elemei közül többel kapcsolatban elmondható, hogy elméleti ismereteink alapján a politikai gyakorlat már eddig is élt a tudatos irányítás eszközével (munkamegosztási rendszer, jövedelemeosztás, árrendszer, nevelési rendszer stb). Úgy tűnik azonban, hogy az ezekre irányuló döntéseknél a jövőben fokozottabban kell érvényesíteni a komplexitás elvét, a rendszerszemléletet.

Úgy véljük, a tervezésnél két fontos elvet kell szem előtt tartani: a történetiség és a komplexitás elvét. A történeti szemlélet érvényesítése nélkül egyetlen társadalmi jelenség sem írható le és érthető meg a maga valóságában. Az életmód rendszer megértéséhez, elemeinek értelmezéséhez, a kívánatos változások tervezéséhez elengedhetetlen azoknak a mozzanatoknak a feltárása, melyek a jelenlegi életmódtípusok kialakulásához vezettek. Gramsci írja: „... nem elég ismerni e viszonyok összességét úgy, ahogy egy

adott időpontban létezik, mint adott rendszert, hanem az a lényeges, hogy genetikusan ismerjük, kialakulási mozgásában ismerjük; mivel minden egyes egyén nemcsak meglévő viszonyok, hanem e viszonyok történeti folyamatának szintézise, vagyis az egész múlt összefoglalása.”<sup>8</sup>

A rendszerszemlélet elvének érvényesítése az életmód vonatkozásában jelentené mindenekelőtt a szocializmusban létező életmódtípusok feltárása és elemzése alapján egy vagy több kívánatos szocialista életmód modell körvonalazását. A szocialista életmód legfontosabb ismérveit — elfogadva Koncz Gábor gondolatmenetét — az alábbiakban foglalhatnánk össze:

- a szocializmushoz, mint társadalmi-gazdasági rendszerhez való pozitív viszony,
- a társadalmilag hasznos munkavégzés iránti felelősség,
- az egyéni, csoport- és társadalmi érdek összhangjának a megértésére való törekvés, az érdekek hierarchiájának belátása,
- az anyagi és szellemi javak fogyasztásának helyes aránya, azaz a szellemi-közöségi értékek megbecsülése és az anyagi javak bírásának, megszerzésének nem öncélként való kezelése;
- a társadalmi elkötelezettség, társadalomalakító igény, politizáló hajlam,
- aktív, alkotó, közösségi jellegű magatartás.

Tisztázni kell az egyéni életmód modellek és a társadalmi célok közötti viszonyt, mennyire képes az egyén ezt a társadalmilag kívánatos modellt elfogadni, hajlandó-e azt tevékenyen támogatni, tud-e azonosulni vele? „A szocialista életmód fő koncepciójának a dichotóm jelleg fokozatos leküzdéséből kell kiindulnia, vagyis az egyéni és a kollektív, az anyagi és a kulturális preferenciák közötti ellentmondás leküzdéséből.”<sup>9</sup> Az életmódkutatások feladata, hogy az életmódprognózisok és a társadalmi tervezés számára is megválaszoljon egy sor fontos kérdést: a gazdasági fejlettség adott szintjén a szükségletkielégítés milyen hierarchiája lehetséges és milyen hierarchia kialakítására kényszerülünk? A jövedelmi helyzet, a munka jellege, a hagyományok, a tudati elemek stb., hogyan hatnak a szükségletkielégítés hierarchiájára, az értékválasztásra? Az eddigi életmódkutatások számos fontos eredményt produkáltak már e kérdésekkel összefüggésben, de úgy véljük, nem vitatható Koncz Gábor megállapításának jogossága, hogy a tudományos output még mindig kevésbé mérhető, pedig a tervezés az életmódkutatásoktól vár segítséget abban a kérdésben, hogy az imponderábilis ráfordítások „hogyan hatnak a tevékenységek szerkezetére, milyen helyet foglalnak el és milyen szerepet játszanak a jövőre irányuló tevékenységek megtervezésében, kialakításában, megvalósításában; és végül, de nem utolsó sorban, mennyiben generációs és mennyiben intergenerációs hatásúak.”<sup>10</sup>

A kutatások eredményeinek felhasználásával tervezni kellene pl. a munkával és a munkamegosztással kapcsolatos tényezőket. Ezen belül a foglalkozások változását, a foglalkozási mobilitást, az ezzel összefüggő feltételrendszert, a foglalkoztatás méreteit és szerkezetét stb. De a tervezés feladata a szükségletek feltárása, tervezése — a szükségleteket alakító társadalmi gazdasági faktorok figyelembevételével — a fogyasztás preferencia rendszerének körvonalazása. Tervezni kell továbbá az elosztás rendszerét — ismert és elismert elveink alkalmazásával — a települési és demográfiai viszonyokat stb.

Véleményünk szerint tervezhető az életmód ún. minőségi oldala is. Tervezhető pl. a társadalom kulturális szintjének változása, a társadalomban levő kulturális különbségek, a kulturális változásokat meghatározó tényezők, az intézményrendszer stb. révén. Hasonló módon feltárva a társadalom különböző rétegeinek tevékenységét meghatározó értékrendszereket, változásokat befolyásoló determinánsok körét, az értékrendszer is bevonható a társadalmi tervezés körébe. A szocializmus lényeg-



gével adekvát értékrend elfogadása, internalizálása nélkül nem képzelhető el a fejlett szocialista társadalom felépítése. A mindenoldalúan fejlett személyiség a fejlett szocializmus időszakában már nemcsak elvont követelmény, hanem az intenzív fejlődés körülményei között fontos gazdasági szükségesség. a kulturált munkakerő bővített újratemelésének társadalmi szükséglete.

Természetesen tudjuk, hogy e feladatok pontosítása még sok kutatást előfeltételez, és megvalósításuk számtalan problémába és gyakorlati nehézségbe ütközik. De felhasználva és szintetizálva más társadalomtudományok pl. a filozófia, a közgazdaságtan, a szociálpszichológia, a kommunikációelmélet stb. eredményeit, előbbre lehet lépni. Ezek a tudományos diszciplínák és köztük az életmódkutatások a társadalmi realitásból kiindulva elméleti alapot nyújtanak a tervezési és döntési mechanizmushoz, ugyanakkor a döntéshozatalban, az irányításban részt vevő szervezeteknek támaszkodni kell a tudományok eredményeire.

### IRODALOMJEGYZÉK

1. Marx-Engels: A német ideológia MEM 3. köt. Bp. 1960. 23. old.
2. Közli Szántó Miklós: Gondolatok a szocialista életmódról. In: Tanulmányok az életmódról. Gondolat K. 1980. 25. old.
3. Jándy Géza: Rendszerelmélet és operációkutatás. Műszaki K. Bp. 1980. 25. old.
4. Jándy Géza: Rendszerelmélet és operációkutatás. Műszaki K. Bp. 1980. 22. old.
5. Nem tekintjük feladatunknak az érték fogalmának definiálását. Elfogadjuk Hankiss Elemér álláspontját: „A továbbiakban értéknek nevezem azokat az elemi, tovább már nem bontható, illetve az adott elemzési szinten nem bontandó használatiérték - komponenseket, amelyek egy-egy emberi - társadalmi szükséglet kielégítésére alkalmasak.” Hankiss Elemér: Társadalmi értékek-társadalmi magatartás. In: Életmódkutatás a szocialista országokban. Kossuth K. Bp. 1978. 159. old.
6. Vitányi Iván: A közművelődés tudományos vizsgálatának elméleti alapjai. NI. 1977. I. kötet 8. old.
7. Marx: Tőke. MEM 23. 168. old. Bp. 1967.
8. A. Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Bp. 1965. 50. old.
9. Ota Sulz: Az életmód prognosztizálásának metodológiája. Prognosztika 1973. 2. sz.
10. Koncz Gábor: Jegyzetek az életmód-prognosztizálás lehetőségeiről. Kultúra és közösség. 1978. 4.

*Кишинэ Е. Новак*

### ОБЩЕСТВО И НАУКА В ЗЕРКАЛЕ ОБРАЗА ЖИЗНИ

Социалистическое общество является такой своеобразной новой формой воспроизводства общественного бытия, в которой элементы общественного бытия претерпевают качественные изменения. Однако и сами качественные изменения имеют переходный характер в период подготовки к коммунистической формации, несут на себе признаки, исходящие из их первичного состояния и переходности. Социализм означает не просто изменение экономических формаций, но одновременно означает и границу эпохи: между классовыми и бесклассовыми обществами. Впервые в истории человечества появляется такое общество, которое в свою программу включает всестороннее развитие каждого его члена, которое на реальной основе приведет к цели — «государству свободы». Осуществление этих целей еще больше прежнего потребует активного и сознательного участия индивида. В этой связи ключевым понятием становится, на наш взгляд, образ жизни. В нашем докладе мы попытаемся обрисовать несколько новых точек зрения подхода к образу жизни.

Образ жизни, принимая дефиницию, разработанную отечественными социологическими исследованиями — это структура деятельности, организованная личностью относительно автономией в иерархическую систему. Эту деятельность люди организуют для удовлетворения исторически изменяющихся и различных по уровню и занимаемому ими положению

потребностей. Образ жизни является составляющим компонентом такого понятия и действительности, который отражает любую сферу общества, а также включает ее в себя. Его изменения детерминируются природными и общественными изменениями, а также интернализированными окружающими воздействиями, вызываемыми личностью. Одновременно, естественно, изменения в образе жизни являются преобразователями как личности, так и общественной экономической среды. Этот глубоко диалектический процесс нельзя просто втиснуть ни в рамки причинности, ни в рамки последовательной хронологии. Процесс является чрезвычайно комплексным и, по нашему мнению, его можно исследовать скорее всего при помощи системной теории.

Образ жизни можно рассматривать как такую динамическую систему, самые главные элементы которой формируют жизненные условия, потребности, деятельность, личность и ценности.

Мы не можем удовлетвориться только качественным описанием образа жизни как системы, хотя признаем операционализирующие трудности качественных показателей. Известно, что методический арсенал современной социологии скорее пригоден для исследования количественных изменений, однако используя и синтетически обрабатывая достижения и других общественных наук, например, философии, политической экономии, социальной психологии, теории коммуникации и т. д., можно продвинуться вперед в исследовании этого вопроса. Только таким образом осуществимо сознательное и комплексное управление образом жизни.

Далее доклад занимается некоторыми вопросами планирования, управления образом жизни. В связи с некоторыми из элементов образа жизни можно сказать, что на основе наших теоретических знаний политическая практика уже и раньше использовала средства сознательного управления (система разделения труда и т. д.). Однако кажется, что в этих решениях все более последовательно должен осуществляться принцип комплексности, системной подход.